

Kovács Gábor

A TUDOMÁNY AUTONÓMIÁJÁNAK PROBLEMATIKÁJA MÁRKUS GYÖRGY EGY KORAI ÍRÁSÁBAN*

Bevezetés

Ebben a dolgozatban egy nagy múltra visszatekintő kulturális „műfaj”, a *filozófia* egyik képviselőjét faggatom a *tudományról* alkotott nézeteiről. Egész pontosan: azt vizsgálom, hogy milyen tudományfelfogás jelenik meg – többé-kevésbé explicit módon – Márkus György egy korai írásában, a *Természettudomány – világnézet – filozófia* című cikkben. Célkitűzésem megvalósításához egy későbbi művéből, a *Tudományképünk változásai* címmel magyarra fordított tanulmányból merítem szempontjaimat. E tanulmány gerincét annak tárgyalása alkotja, hogy a modern tudomány hogyan vált a modernitás kultúrájának egyik autonóm szférájává, és hogy az önálló vizsgálódási területért valamint a társadalmi elismertségért folyó versengésben hogyan alakult a kultúra többi szférájához való viszonya az újkortól kezdődő története során.¹ E tanulmány alapján az alábbi három kérdésre keresek választ a Márkus korai cikkében megjelenő tudományfelfogás vizsgálata során:

- (1) A tudomány mellett a kultúra mely egyéb autonóm szféráival számol Márkus?
- (2) Hogyan vált Márkus szerint a tudomány a kultúra autonóm szférájává?
- (3) Márkus szerint miben rejlik a tudomány autonómiája?

* Ez a dolgozat a Nagyerdei Almanach Online Bölcséleti Évkönyv, a DE BTK Filozófia Intézet és a MTA DAB Bölcséleti, Művészet- és Ókortudományi Szakbizottság által szervezett „Interdiszciplinaritás az ezredforduló kulturális életében, a tudományokban és a művészetekben” című konferencia (2013. május 17-18., Debrecen, DAB Székház) első napján elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Dolgozatomban a „tudomány”, ill. a „kultúra” kifejezés alatt „természettudomány”, ill. „magaskultúra” értendő. Az utóbbi Márkus posztmarxista (vö. 4. lábjegyzet) korszakának írásai szerint magában foglalja a művészet és a filozófia mellett a természettudományt is.

A fentebb említett két írást nemcsak a megjelenésük közt eltelt majd három évtized² választja el egymástól, hanem olyan szemléletbeli és terminológiai eltérések is, amelyek elengedhetetlenné tesznek néhány nagyon rövid utalást arra vonatkozóan, hogy mi Márkus elméleti alapállása a szövegek megjelenésének időszakában. Tehát – közelebről nem meghatározva – az '50-es évek végén és '60-as éveknek legalább az első felében, amikor Márkus filozófiai munkásságának a „marxista filozófia”³ jegyében történő indulása és kibontakozása tehető, valamint a 80-as, 90-es években, amikor már – egy vele készített interjúban elmondottak szerint – Márkus érdeklődése és szemlélete is módosult a korábbiakhoz képest.⁴

² A *Természettudomány – világnézet – filozófia* 1963-ban jelent meg. A *Tudományképünk változásai* című tanulmányt 1990-ben írta Márkus, angol nyelvű változata és a magyar fordítás egyaránt 1992-ben jelent meg, vö. Márkus György (1992a): 356.

³ A „marxista filozófia” alatt a marxizmusnak azt a változatát értem, amelyet Márkus képviselt az '50-es, '60-as években. Márkus *Viták és irányzatok a marxista filozófiában* című cikkében amellett érvel, hogy több irányzat is létezik a marxizmuson belül, amelyek eltérő választ adnak arra a kérdésre, hogy mi a marxista filozófia feladata, tárgya és kutatási programja. A marxista filozófia így nem azonosítható annak legismertebb változatával, a „terjedelmi” vagy „standard” felfogással (amelynek kodifikálása Márkus szerint Sztálin *Dialektikus és történelmi materializmusról* c. írásához köthető). Márkus saját törekvéseit Lukács György akkori filozófiájához kapcsolódva a marxista filozófia „társadalom-ontológiai” felfogásának nevezi, vö. Márkus György (1968).

⁴ „6-8 éve kultúrfilozófiával foglalkozom. [...] én magamat beleillőnek tartom egy nagyon lazán értelmezett posztmarxista irányzatba” – olvashatjuk egy 1992-ben Márkussal készített interjúban (Csizmadia Ervin, Márkus György (1995): 25). Fontos azt is kiemelni, hogy a „posztmarxista” jelző nem arra utal, hogy Márkus gondolkodása élesen és egyértelműen kettéosztható lenne egy marxista és egy posztmarxista korszakra, vagy hogy Márkus határozottan szembefordult volna a marxi hagyománnyal és saját korábbi gondolkodásával. Egyrészt életművét inkább az újra és újra ismétlődő kérdések és problémák, ill. az azokra adott válaszok lassú módosulása, a gondolkodásán belüli kisebb hangsúlyeltolódások jellemzik (ehhez ld.: Kis János (1992): 1902-1903). Másrészt kijelenti ugyan magáról, hogy „nem tekintem magam marxistának”. Ez azonban csak „a dolog egyik része”, amit más vele készített interjúkban nem fogalmaz meg ilyen kiélezetten, és amihez annak hangsúlyozása is hozzátartozik a részéről, hogy „a marxizmus számomra ma is lényeges gondolkodói hagyomány” vagy hogy „vannak olyan marxi

Azért is fontos ennek vázlatos ismertetése, hogy érzékeltetni lehessen az eltérést a *Természettudomány – világnézet – filozófia* című cikkben érvényesülő koncepció és az állampárt ideológiáját alkotó marxizmus-leninizmus között. A címben szereplő „világnézet” ez utóbbi önértelmezésének gyakran használt fogalma, ami azt a gyanút ébresztheti, hogy Márkus cikke *pusztán ideológiai követelményeknek* (a párt aktuális elméleti „irányvonalának”) megfelelő gondolatok megfogalmazása, amiből Márkus *saját meggyőződéséről, eredeti elgondolásairól* igen keveset, vagy esetleg semmit sem tudhatunk meg. Ezt csak megerősíteni látszik az a cikkben szereplő definíció, amely szerint „a *filozófia* nem más, mint *tudományos világnézet*”,⁵ vagy az a ki nem fejtett, de fő vonalaiban kivehető értelmezés, amely felé a cikk megjelenése idején kortársnak számító filozófiai irányzatokra vonatkozó megjegyzések mutatnak. Éppen ezért mindenképpen szükségesnek tűnik jelezni Márkus írásában azokat a pontokat, amelyek eltérnek a marxizmus-leninizmus felfogásától vagy túlmutatnak azon. Ennek kapcsán egyelőre csak egy megjegyzést teszek, és a későbbiekben még érintem a kérdést.

Leegyszerűsítés lenne, ha az ideológiai elvárásoknak való (szándékos vagy szándékolatlan) megfelelést úgy fognánk fel, mint ami szükségképpen kizárja azt, hogy a szerző által papírra vetett elgondolások a saját meggyőződésének is megfeleljenek. A korabeli kultúrpolitika által lehetővé tett játéktérben volt lehetőség a hivatalos, marxista-leninista felfogáshoz képest eltérő, de a marxizmus jelentőségét nem megkérdőjelező elgondolások kifejtésére is. Márkus – és a Budapesti Iskola tagjai – a „marxizmus reneszánszának” jegyében filozofáltak, vagyis arra törekedtek, hogy az eredeti szövegek alapján megtisztítva a Marx-értelmezéseket a ráakódott ideológiai torzulásoktól továbbgondolják az eredeti problematikát, ráadásul úgy, hogy elméleti tevékenységük az ő nézőpontjukból, az ő szándékaik szerint a fennálló feletti kritikát, valamint a marx-i intenciók és a létező szocialista rendszer szembesítését is magában foglalta, hozzájárulva így az emberarcú szocializmus megteremtéséhez.⁶ Ez

kérdésfeltevések, amelyek számomra ma is – és nem triviális értelemben – jelentősek” /ld. Babarczy, Eszter, Kisbali László, Márkus György (1996)/.

⁵ Márkus György (1963): 44

⁶ Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály (1978): 92

egy ideig illeszkedett a megengedett játéktérbe, sőt a hatalom nézőpontjából affirmatív funkcióval is rendelkezett, a hivatalos ideológia kulturális életben betöltött dominanciájának megerősítéséhez járult hozzá.⁷

A tudomány mellett a kultúra mely egyéb autonóm szféráival számol Márkus?

Mindenképpen jelezni kell, hogy e kérdés Márkus most tárgyalandó cikkében nem jelenik meg. Ha mégis választ keresünk rá ebben a szövegben, akkor egy néhány szavas utalással kell beérnünk: a tudomány mellett a pontosabban nem definiált „humán műveltség”, ill. a vallás és (elsősorban) a filozófia merül fel. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá válik a cikket olvasva, hogy Márkus a tudományt nemcsak a kultúra többi szférájának összefüggésrendszerében, hanem tágabb kontextusban, a társadalom egészében, ill. az emberi tevékenység totalitásában vizsgálja, amelybe az „anyagi termelés”, a „technikai-társadalmi fejlődés”, az „emberi haladás” vagy a „köznapi megismerés”, „mindennapi tapasztalat” is beletartozik.⁸

Mindez abból fakad, hogy Márkus elméleti alapállása a *Természettudomány – világnézet – filozófia* megjelenésekor – ahogy arról már szó volt – eltér attól, amit a *Tudományképünk változásai* idején képvisel. (A dolgozatomban vizsgált kérdések pedig ez utóbbi alapján fogalmazódtak meg). Ezért most röviden utalok arra, hogy általánosságban mi jellemezte azokat a filozófiai törekvéseket, amelyeknek eredményeként Márkus '50-es, '60-as évekbeli munkái megszülettek. Ezzel arra is rá lehet világítani – jelezve így kérdésfelvetésem korlátait –, hogy mi a különbség azok között a kérdések között, amelyekre Márkus a most vizsgálandó korai munkáiban

⁷ Vö. „Politikai szempontból az MSZMP számára a filozófiai viták nemhogy ártalmatlannak, hanem egyenesen előnyösnek látszottak, mivel egyrészt egyfajta ideológiai legitimitációt, propagandát és a marxizmus hegemoniáját biztosították, másrészt az értelmiség jelentős részét, meghatározó személyiségeit sikerült így olyan tevékenységre bírni, mellyel (akárcsak kívülről is), a pártot és annak irányvonalát támogatták.” Lehmann Miklós (1998)

⁸ Márkus György (1963): 34, 42

kereste a választ, és amelyekre én szeretnék a *Tudományképünk változásai* alapján választ kapni a filozófus korai szövegeit olvasva.

Márkus '50-es, '60-as évekbeli gondolkodói törekvéseinek jellemzéséhez az általa és a Budapesti Iskola tagjai által írt *Feljegyzések Lukács elvtársnak az ontológiáról* c. szövegből indulok ki. Témánk szempontjából két dolog bír jelentőséggel. Az egyik, hogy a Budapesti Iskola tagjainak célja a marxizmus terjedelmi felfogásának kritikája volt, amire mindegyikőjük egy-egy filozófiai diszciplína keretei között tett kísérletet. Márkus *Az ifjú Marx ismeretelméleti nézeteiről*⁹ írt terjedelmes tanulmányt 1959-ben.¹⁰ Érdeklődése tehát az '50-es, '60-as években – legalábbis ahogy az megjelent írásai alapján nyomon követhető – eleinte az ismeretelmélet¹¹ tárgykörére irányult, amit később antropológiai, társadalomfilozófiai kérdések is szélesítettek (de nem felváltottak¹²).

A másik, hogy a Budapesti Iskola tagjainak gondolkodását a tárgyalt időszakban egyfajta praxisfilozófiai irányultság jellemezte. Hogy mit jelent ez a praxisfilozófiai irányultság, annak egyik dimenzióját egy, a *Feljegyzésekből* vett idézettel lehet szemléltetni. Eszerint a szerzők számára Lukács György *Az esztétikum sajátossága* című munkájának „filozófiai nívumát” a könyv megjelenésekor:

az az egész művet módszertanilag megalapozó, noha csak töredékesen és vázlatosan kifejtett *objektívációelmélet* jelentette, amely [...] egy grandiózus kísérletet jelentett a nagy nembeli objektívációs szférák (legalábbis a szellemi objektívációs szférák) »kinövesztésére« a mindennapi gyakorlatból és gondolkodásból, egységes (vagy egységességre törekvő) koncepció keretében.¹³

⁹ Márkus György (1960)

¹⁰ Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály (1978): 92

¹¹ Amit már *Az ifjú Marx ismeretelméleti nézeteiről* c. tanulmányban is a marxi gondolkodás tágabb összefüggéseibe helyezve vizsgál, mint amilyen pl. az individuum és a társadalom viszonya, vagy a fiatal Marx antropológiai felfogása.

¹² Hiszen az ismeretelméleti érdeklődés később is megmaradt: '60-as évek végén Márkus összeállított egy kötetet *Tudásunk fundamentumai* címmel, amely azonban nem jelenhetett meg. Vö. Kis János (1992): 1898

¹³ Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály (1978): 93

A gyakorlatorientáltság tehát ebben a kontextusban azt jelenti, hogy az emberi tevékenységnek (a „mindennapi gyakorlatnak” és „gondolkodásnak”) központi szerepe van a magaskultúrára vonatkozó elméletben. Annyit még meg kell jegyezni, hogy az idézet *Az esztétikum sajátossága* célkitűzéséből csak annyit említ, hogy Lukács a magaskultúra szféráinak lehetőségfeltételét, azok geneziséét az emberi tevékenységre (a „mindennapi gyakorlat”-ra és „gondolkodás”-ra) alapozva próbálja megmagyarázni. Ugyanakkor, ahogy azt az öreg filozófus a könyve *Bevezetésének* legelején a folyamból kiváló és abba visszatérő mellékágak képével szemléleti,¹⁴ célkitűzései közt szerepel az egyes kulturális szférák egymástól való differenciálódásának, azok autonómiájának és sajátosságainak megragadása is, valamint annak bemutatása, hogyan hatnak vissza ezek a szférák az emberi tevékenység egészére, milyen szerepet töltenek be abban. Ebből a célkitűzésből az is látszik, hogy Márkus, ill. a Budapesti Iskola felfogása nem azonosítható a marxi elgondolásoknak azzal a leegyszerűsítő értelmezésével, amely szerint a gazdasági-társadalmi alap egyértelműen meghatározza a kulturális felépítményt, annak jellegét. Éppen ellenkezőleg, Márkus feltételezi a modern kultúra szféráinak autonómiáját, és ez egy olyan elgondolása, amely később is végigkíséri.

Azok a kérdések tehát, amelyek a korai Márkust foglalkoztatják, a kultúra szféráinak mint sajátos emberi tevékenységformáknak a genezisére, elkülönülésére és autonómmá válására, azok sajátosságaira és az emberek életében betöltött szerepére irányulnak. Olyan problematika ez, amelyre, bár más szemszögből, Márkus figyelme a későbbiekben is irányul, és amelyet dolgozatom elején a *Tudományképünk változásai* alapján speciálisan a tudományra vonatkoztatva kérdések formájában is megfogalmaztam. Ez azt is jelenti, hogy a dolgozatom elején megfogalmazott kérdésekre csak

¹⁴ „Minden emberi tevékenység kezdete s egyszersmind a végpontja az emberek mindennapi életben tanúsított magatartása. Hasonlással élve: ha a mindennapi életet nagy folyamannak képzeljük el, akkor a valóság magasabb rendű befogadási és reprodukálási formáinál a tudomány és a művészet elágazik belőle, differenciálódik, és sajátos célkitűzéseinek megfelelő módon alakul ki, eléri tiszta formáját e sajátosságában, amelyet a társadalmi élet szükségletei hívnak életre, hogy azután az emberek életére gyakorolt hatása, befolyása révén ismét beletorkolljon a mindennapi élet folyamába.” Lukács György (1978): 15-16

annyiban tudok választ adni, amennyiben az fedésben van a Márkust az '50-es, '60-as években alapvetően foglalkoztató kérdésekre adott válasszal.

Hogyan vált Márkus szerint a tudomány a kultúra autonóm szférájává?

A tudomány autonómmá válásának kérdése a '80-as, '90-es évek írásaiban elsősorban a valláshoz, a filozófiához és a művészethez való viszony szempontjából érdekli Márkust. A korai írásokban viszont elsősorban a tudománynak az emberi tevékenység egészétől, valamint a „köznapi megismerés”-től való differenciálódására irányul a figyelem, így elsősorban erről kell most beszélnünk. Az egyetlen kulturális szféra, amelynek a tudománnyal való viszonyával Márkus expliciten is foglalkozik, a filozófia, és ezt is csak igen vázlatosan tárgyalja. Mit mond tehát Márkus a tudomány autonómmá válásáról? A *Természettudomány – világnézet – filozófia* az emberi élettevékenység és az emberi tudat szoros egységéből kiindulva egy olyan fejlődési ívet vázol fel, amely e szoros egység felbomlásán és a „köznapi megismerés” függetlenedésén, majd folyamatos bővülésén és differenciálódásán keresztül a tudomány kialakulásáig vezet.¹⁵ Mint látható tehát, egy olyan elmélet keretein belül fejt ki Márkus a minket érdeklő kérdést, amelyben a tudomány autonómmá válásának kérdése összekapcsolódik a tudat és a megismerés vizsgálatával.

A cikk koncepciójának háttérében azok a megfontolások állnak, amelyek részletesebb kifejtése Márkus *Marxizmus és „antropológia”* c. könyvében olvasható, így érdemes e művet is figyelembe venni.¹⁶ Márkus

¹⁵ Márkus György (1963): 42-43

¹⁶ A *Marxizmus és „antropológia”* a „Marx korai és késői művei közötti gondolati folytonosság” téziséből indul ki (Márkus György (1971): 7). Ennek megfelelően Márkus Marx fiatalkori munkáit (elsősorban a *Gazdasági-filozófiai kéziratokat*) is figyelembe veszi elmélete kialakítása során, amely ebből a szempontból is eltér Marx hivatalos értelmezésétől. A *Marxizmus és „antropológia”* azon részei (az emberi tevékenység sajátosságainak leírása, az ismeretelméleti kérdések és a tudat „univerzalitásának” tárgyalása), amelyek témánk szempontjából relevánsak, a lényegét tekintve ugyanazt a koncepciót képviselik részletesebben kifejtve, ami már korábbi írásaiban, pl. az 1959-ben írt *Az ifjú Marx ismeretelméleti nézeteiről* c. tanulmányban is érvényesül. Így amennyiben az 1963-ban megjelent

célja könyvében az „emberi lényeg” marxi fogalmának rekonstrukciója. A következő eredményre jut:

Véleményünk szerint az »emberi lényegen« Marx mindenekelőtt az emberiség valóságos történetének azokat a jellemzőit értette, amelyek lehetővé teszik, hogy a történelmet meghatározott iránnyal, fejlődéstendenciával rendelkező, egységes folyamatként fogjuk fel. Az ember univerzalitása és (mint meglátjuk) szabadsága az emberiség történeti fejlődésfolyamatának általános irányát jelöli, míg az embernek társadalmi, tudatos és szabad munkatevékenységet végző lényként való jellemzése a társadalmi összfejlődésfolyamat azon szükségzerű jellemzőire, azon dimenzióira utal, amelyek alapján a fenti történelmi tendencia kibontakozik, és amelyeknek szféráiban egyben megnyilvánul.¹⁷

A minket érdeklő kérdés megválaszolásához azt az állítást kell értelmeznünk, mely szerint a „munkatevékenység”, ill. az ember „tudatos” mivolta a „társadalmi összfejlődésfolyamat” egy-egy olyan „dimenzió”-ja, amelyben az „univerzalitás” mint „az emberiség történeti fejlődésfolyamatának általános iránya”, mint „történelmi tendencia kibontakozik”.

A könyv első fejezete egy objektivációelméletet fejt ki, mely szerint a munka jelenti az embert sajátosan jellemző élettevékenységet (amely azért különbözik az állatokétól és azért sajátosan emberi, mert közvetítesen keresztül megvalósuló szükségletkielégítés). A munka univerzalitása (amely egy folyamatként fogható fel) az első fejezet alapján a következőképpen értelmezhető: Nem kizárólag természetileg adott és nem korlátozott, hanem az emberi tevékenység eredményeként – történelmi és osztársadalmi léptékben tekintve – egyre szélesedő azoknak a tárgyakkal a köre, amelyek az *emberi tevékenység tárgyai* lehetnek (és potenciálisan bármely tárgy az emberi tevékenység tárgya lehet). Továbbá nem kizárólag természetileg adott (ösztönös) és nem korlátozott számú *elemből*,

Természettudomány – világnézet – filozófiában mondottak megfelelnek a *Marxizmus és „antropológia”* koncepciójának, annyiban indokolt azt Márkus saját koncepciójaként olvasni, amely már munkássága indulásától megkülönböztethető a marxizmus terjedelmi felfogásától.

¹⁷ Márkus György (1971): 68

„képességből” tevődik össze az ember élettevékenysége; ezek a képességek – történelmi és osztársadalmi léptékben tekintve – fokozatosan bővülnek és egyre nagyobb mértékben az emberi tevékenység (a munkavégzés) eredményei. Az ember a saját tevékenységébe nemcsak korlátozott számú *természeti összefüggést* képes bevonni, hanem azoknak – történelmi és osztársadalmi léptékben tekintve, ill. az emberi tevékenység eredményeként – egyre inkább bővülő körét. Az emberi képességek bővülése együtt jár – történelmi és osztársadalmi léptékben tekintve – azok fokozatos elkülönülésével és tökéletesedésével, valamint az emberi *tevékenységformák* fokozatos differenciálódásával és specializálódásával is (vagyis a munkatevékenységtől elválnak az egyéb tevékenységformák). Végül, az emberi *szükségletek* összessége sem kizárólag természetileg adott és korlátozott, hanem az emberi tevékenység eredményeként létrehozott és – megint csak történelmi és osztársadalmi léptékben szemlélve – egyre gazdagodik.¹⁸

Az eddig elmondottakon alapul a tudat univerzalitása (amit természetesen szintén nem lehet egy meglévő állapotként felfogni, hanem csakis folyamatként). Márkus felfogása szerint a „tudat [...] csak az egész által determinált részmomentuma az anyagi-társadalmi ember életének és tevékenységének, amely ebből a tevékenységből születik”.¹⁹ Az idézet utolsó tagmondata arra utal, hogy a tudat lehetőségfeltételét a munka mint közvetítésen keresztül történő szükségletkielégítés jelenti. Ezen alapul ugyanis a szubjektum és objektum elválása,²⁰ és mivel a „tudat mindig *valaminek* a tudata”,²¹ ezért a szubjektum és objektum elkülönülése nélkül nem létezhetne tudat és öntudat sem. (Az idézetben szereplő „determinált” kifejezés arra utal, hogy az emberi tudat nem létezhetne és a megismerés nem differenciálódhatna az emberi tevékenységek egyik ágaként azok nélkül a sajátosságok nélkül, amelyek az emberi tevékenységet jellemzik.)

Mit ért tehát Márkus a tudat univerzalitása alatt? Egyrészt, a „tudat univerzálissá válása tehát az absztrakt-szubjektívtól a konkrét-objektív felé

¹⁸ Vö. uo.10-31

¹⁹ Uo. 47

²⁰ Uo. 44-45

²¹ Uo. 46

való fejlődését jelenti.”²² Vagyis az emberi tevékenység tárgyainak, az emberi tevékenységbe bevont természeti összefüggések körének és az emberi szükségletek összességének bővülése, valamint emberi tevékenységformák fokozatos differenciálódása és specializálódása azt eredményezi, hogy fokozatosan kiszélesedik azon tárgyak és azok tulajdonságai, ill. azon természeti összefüggések köre, amelyek potenciálisan az emberi tudat és megismerés tárgyai lehetnek, és amelyek történelmi és osztársadalmi léptékben szemlélve ténylegesen is tárgyai lesznek. Mindez azt is magában foglalja, hogy az emberi megismerés nem csak a tárgyaknak olyan tulajdonságaira és olyan természeti összefüggésekre irányul, amelyek az egyes individuumok egyéni szükségletei szempontjából relevánsak, hanem egyre inkább olyanokra is, amelyek attól függetlenek, nincsenek azokkal összefüggésben. A szükségletektől való függetlenedés tendenciáját Márkus *Az esztétikum sajátossága* nyomán dezantropomorfizációnak nevezi.²³

Másrészt, a tudat univerzálissá válása magában foglalja a tudat differenciálódását, amely szintén összefüggésben van azzal, hogy az emberi tevékenységformák fokozatosan elkülönülnek a munkavégzéstől és specializálódnak. A tudat differenciálódásának első fázisa az „anyaggyakorlati” és az „ideális-tudati” tevékenység elválása (vagyis annak a szoros egységnek a felbomlása, amelyben kezdetben a tudat mint az emberi tevékenységformák összességének részmozzanata van jelen), valamint a tudati tevékenységek különböző típusainak elkülönülése. Ennek eredményeképpen kialakul a „köznapi gondolkodás”, majd a tudat további differenciálódásával létrejönnek a szellemi tevékenység különböző típusai, többek között a tudomány.²⁴

²² Uo. 56

²³ „Így a tudat univerzalizációja nem pusztán extenzív növekedésének tendenciáját, hanem a szubjektívtól az objektív felé, az emberi tudattól, szükségletektől stb. függetlenül létező valóság megismerése felé haladó *dezantropomorfizáló* tendenciáját is jelenti.” Uo. 57

²⁴ Az „emberi tudatosság további történelmi fejlődésének alapvető útját azoknak az önálló objektívációs rendszereknek a kialakulása és fejlődése jelenti, amelyek a munkamegosztás fejlődése során, a szellemi termelés sajátos területeiként leválnak a köznapi gondolkodásról. A történelem folyamán így jönnek létre a valóság »gyakorlati-szellemi« elsajátításából – s e mellett – a szellemi elsajátítás

Ennyi tehát az, amit a *Természettudomány – világnézet – filozófia* koncepciója, ill. az annak háttérében meghúzódó, a *Marxizmus és „antropológia”*-ban részletesebben is kifejtett elgondolások alapján a tudomány autonómmá válásáról megtudhatunk. Ahogyan arra már korábban felhívtam a figyelmet, Márkus részletesebben nem a kultúra összefüggésrendszerében vizsgálja a kérdéses folyamatot, hanem az emberi tevékenység egészének keretein belül, és nem is csak a tudomány vonatkozásában. A kultúra szférái közül csak a filozófiához való viszonyában vizsgálja a tudomány autonómmá válását, és csak vázlatosan. Erre a következő egységben fogok kitérni, mint ahogyan arra az eddig nem érintett kérdésre is, hogy mit jelent a tudomány autonómiája.

Márkus szerint miben rejlik a tudomány autonómiája?

E kérdés több, egymással szorosan összefüggő kérdést foglal magában. Milyen terület felett rendelkezik autoritással a tudomány? (Másként fogalmazva: mely kérdések és problémák megválaszolására jogosult?) Milyen szerepet tölt be a tudomány az emberi tevékenységek összességében, a társadalomban? Mi a tudomány viszonya a kultúra többi szférájához?

Márkus a kérdést a *Természettudomány – világnézet – filozófia* című cikkben nemcsak saját jelene vonatkozásában, hanem történetileg, a kialakulás és a változások folyamatába helyezve is érinti, és elsősorban a tudomány és az emberi tevékenység egésze, ill. a tudomány és a filozófia viszonyára koncentrálna. A tudomány autonómiája az emberi tevékenység egészének vonatkozásában úgy fogalmazható meg, hogy „[v]iszonylagos függetlenséget nyerve a szükségletek kielégítésére irányuló közvetlen termelőtevékenységtől [...], a tudomány [...] jelentős új impulzusokat adhat az emberi gyakorlat fejlődésének, a termelés fejlődésének nagy

»magasabb«, egymástól mind tárgyaikban, mind tárgyaikhoz való viszonyukban különböző formái: a valóság művészi, vallási és elméleti-tudományos elsajátítása”. Uo. 54 „Ily módon jön létre s válik el a köznapi-gyakorlati tapasztalattól és megismeréstől egy hosszú történelmi folyamat eredményeként a *tudomány*”. Márkus György (1963): 43 – A tudatra vonatkozó fejtegetésekhez ld.: Márkus György (1971): 43-57

jelentőségű összetevőjévé válik.”²⁵ Azonban felmerül a kérdés – de most tárgyalt írásaiban nem találunk rá választ –, hogy ezt a nagy általánosságban érvényes kijelentést mennyire tartja Márkus a saját korában is a valóságnak megfelelőnek. Hiszen arról is beszél, hogy – összefüggésben a tudomány specializációjával és a termeléshez való egyre szorosabb kapcsolódásával – a tudományos munkában is egyre inkább érvényesülnek az elidegenedés viszonyai. Vagyis: a tudományos tevékenység egyre kevésbé tekinthető „alkotómunkának”, ugyanis az egyes tudósok egyre kevésbé képesek átlátni tevékenységük jelentőségét, ill. a tudomány általános fejlődését.²⁶

A tudománynak a filozófiához viszonyított autonómiája kapcsán tett megjegyzések alapján adható válasz arra a kérdésre, hogy milyen terület felett rendelkezik autoritással a tudomány. Márkus azt írja, hogy a „határtudományok” megjelenésével „ma a szaktudományok elégséges ismeretanyagot nyújtanak ahhoz, hogy a bennünket környező világról összefüggő és átfogó képet nyújthassunk.”²⁷ Éppen ezért a filozófia elveszti azt a korábbi funkcióját, hogy összegezze az egyes tudományágak eredményeit és az azok hiányosságaiból, részlegességéből fakadó réseket kitöltve egységes rendszerbe foglalja azokat.²⁸ Ebben a vonatkozásban a tudomány kikerül a filozófia hatásköréből, és az egyes tudományágak kizárólagos autoritással rendelkeznek a „világ mint egész” egyes *részterületeinek* megismerése tekintetében.²⁹

Felmerülhet a kérdés, hogy ilyen feltételek mellett mi marad a *filozófia* autonómiájából; van-e olyan terület, amit nem „sajátítottak ki” az egyes tudományágak, és amely felett a filozófia kizárólagos autoritással bírhat? Márkus igenlő választ ad. Az egyre specializáltabbá váló tudományos tevékenység, a tudomány eredményeinek átláthatatlan gazdagsága azt a feladatot rója a filozófiára, hogy a kultúra autonómiával rendelkező, de ugyanakkor egyre inkább elszigetelődő tudásformái között kapcsolatot

²⁵ Márkus György (1963): 43

²⁶ Uo. 41

²⁷ Uo. 36, 44

²⁸ Uo. 35

²⁹ „[N]em lehet az egyes szaktudományos problémákra filozófiai levezetések útján adni választ: megoldásukhoz a jelenségek természetének és összefüggéseinek konkrét-tapasztalati vizsgálatára van szükség.” Uo. 46

teremtsen. Ennek módja egy olyan átfogó, egységes tudásanyag megteremtése, amely aztán közvetíthető a különböző részterületeken tevékenykedő tudósok felé. Ezzel a szerepmeghatározással függ össze a filozófia „tudományos világnézet”-ként való értelmezése.³⁰ A filozófia közvetítőszerének felvetése akár az *interdiszciplinaritás* igényének megfogalmazásaként is felfogható, míg a filozófia maga az interdiszciplinaritás remélt biztosítékaként tűnik fel. Márkus a tudomány(ágaka)t és a filozófiát olyan tudásformákként értelmezi most vizsgált korai cikkében, amelyek meg kell, hogy őrizzék önállóságukat, ugyanakkor azt a képességüket is, hogy párbeszédet folytassanak egymással, és ez utóbbiban a filozófiának kiemelkedő szerepe van.

IRODALOMJEGYZÉK

- Babarczy Eszter, Kisbali László, Márkus György (1996): „Nagyon szeretem a filozófia radikalitását – még ha veszélyes is”. Márkus Györggyel beszélget Babarczy Eszter és Kisbali László. *Beszélő*, 1996/8. 12–22. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Enagyon-szeretem-a-filozofia-radikalitasat-%E2%80%93-meg-ha-veszelyes-is%E2%80%9D>
- Csizmadia Ervin, Márkus György (1995): Márkus György. In: Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988)*. III. kötet. *Interjúk*, T-Twins, Budapest. 13-26.
- Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály (1978): Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról. *MFSz*, 1978/1. 88-114.
- Kis János (1992): Felvilágosítók szépunokája. Márkus Györgyről a „Kultúra és modernitás” ürügyén. *Holmi*, 1992/12. 1898-1922.
- Lehmann Miklós (1998): Az elidegenedés- és antropológia-vita politikai összefüggései. A marxista filozófia reneszánszától a filozófusperig. Kézirat <http://www.tofk.elte.hu/tarstud/lehmann/elidegen.pdf>
- Lukács György (1978): Az esztétikum sajátossága. I. kötet. Ford. Eörsi István, Magvető, Budapest
- Márkus György (1960): Az ifjú Marx ismeretelméleti nézeteiről. *MFSz*, 1960/3. 413-450.

³⁰ Vö. Uo. 44-51

- Márkus György (1963): Természettudomány – világnézet – filozófia. *Társadalmi Szemle*, 1963/12. 34-51.
- Márkus György (1968): Viták és irányzatok a marxista filozófiában. *Kortárs*, 1968/7. 1109-1128.
- Márkus György (1971): Marxizmus és „antropológia” (Az emberi lényeg fogalma Marx filozófiájában). Második, átdolgozott kiadás, Akadémiai, Budapest
http://marx.tek.bke.hu/szovegek/markus_gyorgy_-_marxizmus_es_%27%27antropologia%27%27.pdf
- Márkus György (1992a): Kultúra és modernitás. Hermeneutikai kísérletek, T-Twins – Lukács Archívum, Budapest
- Márkus György (1992b): Tudományképünk változásai. Ford. Huoranszki Ferenc. In: Márkus György (1992a): 189-272.

Kulcsszavak, nevek:

Márkus György, Budapesti Iskola, kultúra, tudomány, filozófia, marxista filozófia, interdiszciplinaritás

Tudományterületi besorolás:

filozófia